

PASINLER'DE KAPLICA OLGUSU ETRAFINDA OLUŞAN
İNANIŞ VE UYGULAMALAR
The Practices Constituted around Thermal Spring in Pasin

Hakan Hadi KADIOĞLU*

Özet

Anadolu'nun giriş kapısı niteliğinde olan Pasinlerin eski Türk ve kadim Anadolu inançlarının etkili olduğu bir saha olması doğaldır. Bu inançların büyük bir kısmın günümüzde de yaşatıldığı görülmektedir. Bu yazıda Pasinlerde günümüzde uygulanan inanca dayalı geleneklerden kaplıca etrafında oluşanları saptayarak ilgili yazın çerçevesinde tartışıldı. Sonuçta Pasinlerde kaplıca etrafında tatbik edilen adetlerin eski Türk inançlarına dayalı uygulamalar olduğu kanısına varıldı.

Anahtar Kelimeler: *Kaplıca, Çermik, Gelenek, Pasinler, Türk*

Abstract

Having characteristics of a gate, it is not unusual for *Pasinler* to be an area influenced by the ancient Turkish and primeval Anatolian beliefs that are being maintained at the present time. In this article, conserved traditions that are shaped around the thermal springs and are based on beliefs are being analyzed and discussed. As a result, it is concluded that the traditions carried around thermal springs are practices that take their roots from ancient Turkish beliefs.

Key Words: *Thermal, Spring, Tradition, Pasinler, Turkish Folkloric Beliefs*

Giriş

Bu araştırmada Erzurum'un Pasinler ilçesindeki kaplıca olgusu etrafında ortaya çıkan inanış ve uygulamalar belirlenerek bu inanış ve uygulamalarda yer alan kültürel unsurlar incelenecektir. Bu amaçla Pasinler ilçe merkezinde gözlem ve görüşme yöntemiyle elde edilen bilgiler aktarılacak ve kültür tarihi araştırmaları bakımından önemi vurgulanacaktır. Araştırmada başvurulan çok sayıda sözlü kaynağın yanında yazılı kaynaklardan da sıkça yararlanılmıştır.

1. Pasinler'in Termal Kaynakları

Pasinler coğrafi bölgesinin, özellikle idari merkezi durumundaki Hasankale'nin deprem hatları ile yakın ilişkili olduğu bilinmektedir. Adı geçen bölge, çevresindeki yüksek dağlardan inen akarsuların toplandığı ve boşaldığı bir havzadır. Pasin düzlüğü, tatlı su kaynaklarının bolluğu yanında değişik ısı ve içeriğe sahip termal kaynak ve içmelerin de bol olduğu bir sahadır.

Ulaşabildiğimiz geçmişe ait kayıtlardan çermik ve içmelerden yüzyıllardır yararlanıldığını öğreniyoruz. Evliya Çelebi'nin çermiklerle ilgili verdiği bilgileri Yapı Kredi Yayınları'ndan günümüz Türkçesi ile yayımlanan seyahatnamenin ikinci cildinin 254. sayfasında buluyoruz. Çelebi kaplıcaları ve halkın bunlardan yararlanma biçimini şu

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi Cerrahi Tıp Bilimleri Bölümü, El-mek: hakanhadi@gmail.com

ifadelerle anlatmaktadır: “(Hasankalesi’nin önünde iki katlı, üç kapılı, çevresi 6 000 adım olan, dörtgen biçimli) Ribat Kalesi’nin (varoşun) kible tarafındaki duvarın önünde 7 adet ılıcalar vardır. Ve 8 adet üstü açık kaynak ılıcalar vardır. Her biri birer çeşit hayvanlara faydalıdır. Yani at, katır, deve, sığır, koyun ve diğer hayvanlar hasta olup bu ılıcalarda anılan hayvanları yıkasalar Allahû Taala’nın izniyle iyileşirler. Bu ılıcaların suyundan develer ile götürüp uyuz ve cüzam hastalığına yakalananlar içerek sağlıklarına kavuşurlar. Herkesçe meşhur ılıcalardır.”¹ Nitekim bugün Büyük Çermik’in batısında, Banyolu Otel’in güneyinde ve Turistik Otel’in doğusunda kalan ve kaplıca suyun çıktığı yerde bulunan kaplıcaya “Camış Çermiği” denilirdi.

Rus şairi Aleksander Puşkin’in Petroviç komutasındaki Rus Ordusu ile geldiği ve bir süre kaldığı Hasankale’de kaplıcalardan da yararlandığını anılarından okumaktayız; “Hasankale, Erzurum’un anahtarı sayılıyor. Kent, başı bir kale ile taçlı kayalığın eteğinde kurulmuş. Yüz kadar Ermeni ailesi yaşıyor burada. Ordugâhımız, kalenin önüne açılan geniş bir düzlüğe konmuştu. Burada Hasankale ılıcasını ziyaret ettim. İçinde demirli, kükürtlü maden suyu kaynağı bulunan yuvarlak bir taş yapıydı, bu. // Yuvarlak havuzun çapı üç sajen (1 sajen 2.13 m) kadardı. Çevresinde iki kere yüzdükten sonra ansızın bir baş dönmesi ve mide bulantısı hissederek, kendimi havuzun taş kıyılarına güçlükle atabildim. Bu sular Doğu’da çok ünlü. Fakat hekim olmadığı için halk sudan kendi bildiğince yararlanıyor. Bu yüzden de sonuç pek başarılı olmuyor sanırım. // Hasankale surlarının dibinde Murts Irmağı (muhtemelen Hasankale Çayı-HHK) geçiyor. Kıyılarında bir sürü maden suyu kaynağı var. Bu sular kayaların altından çıkıp ırmağa akıyorlar. İçimleri Kafkasya maden sularını tutmuyor. Biraz bakır tadı vardır.”²

Fransız gezgin Joseph de Tournefort’un 18. yüzyıldaki gözlemlerini yazdığı seyahatnamesinde³ Hasankale’yi Erzurum (batı) ve Kars (doğu) yönünde gösteren gravürlerde⁴, bugünkü adlandırmasıyla Kaplıcalar mevkii-Kaplıca Mahallesi -Çermik Tepe de görülüyor. Resimde Hasankale Çayı’nın Alvar Çayı ile birleştiği bugün Kanlı Tarla olarak bilinen yerden itibaren Hasankale Çayı’nın doğuya akışı takip edilebiliyor. Kalenin güneye doğru en uç kısmının doğrultusunda üçayaklı bir köprünün çayın iki yakasını birleştirdiği, kaplıcaların bu iki yakada yerleşmiş oldukları fark ediliyor. Bunlardan kaleye yakın olanı muhtemelen “Soğuk Çermik” olarak bilinen ve şu an dört duvardan ibaret olan ya da daha önce ortadan kalkmış bir ılıca olmalı. Kale tarafında ve ilkinin güneyinde, köprünün batısındaki kaplıca, bugün Küçük Çermik olarak anılan ılıcadır. Köprü yıkılmış ve kaplıcanın batısında yenisi yapılmıştır. Bu köprünün yapımı sırasında uygulanan tekniklerden dolayı kaplıcaların suyu çekilmiş, yıllar sonra 1990’lı yıllarda yapılan sondajlarla yeniden güv kaynaklara ulaşılmıştır. Gravürlerde görülen

¹ Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Y. Dağlı, A. Kahraman, İstanbul: YKY, 2005, s. 254

² Aleksandr Puşkin. Erzurum Yolculuğu, çev. Ataol Behramoğlu. İstanbul: İş B. Yay, 2008, s. 64 vd

³ Joseph de Tournefort. Tournefort Seyahatnamesi, ed S. Yerasimos, İstanbul: Kitap, 2005

⁴ Erol Kılıç. Gravür ve Eski Fotoğraflarla Erzurum, İstanbul: Atatürk Ü Yay., 1998, resim 5, 6

üçüncü kaplıca Kalenin güneyinde, çayın güney yakasındadır. Muhtemelen günümüzde Büyük Kaplıca adıyla anılan ılıcadır. Kalenin doğu cenahında çizilmiş olan yerleşim yeri ve bostan, bahçe olarak algıladığımız saha bugün mezarlıktır. Yakın zamana kadar asma kökleri ve muhtelif meyve ağaçları görülebilen bu alanda gravürdeki caminin tek parça taştan yapılmış olan mihrabını mezarlar arasında görmek hâlâ mümkündür.

Kaplıcalar ile ilgili daha ayrıntılı bilgiyi Beyazdoğu Dergisinin 2011'de yayımlanan son sayısındaki yazımızda bulmak mümkündür. Bu yazımızda kaplıca etrafında oluşan alışkanlık ve adetlerden bahsedeceğiz.

2. Pasinler'deki Kaplıcalar ve Kullanım Amaçları

Pasinlerde hâlihazırda faal olan kaplıcaların dördü merkezde, biri Köprüköy ilçesinde bulunmaktadır. Ancak yakın geçmişe kadar yararlanılan ılıca ve içmelerden Hasankale merkezde Soğuk Çermik, Acı su-maden suyu, Camış Gölü ile civardaki Asboğa adlı kaynaklardan şu an kullanılamı yoktur. Fakat çok sayıda boşa akıp giden ve yeni keşfedilen kaplıca görülmektedir.

Hasankale'de kaplıcalardan esas olarak yıkanma, temizlenme yani banyo amacıyla yararlanılmaktadır. Diğer kentlerde ve Erzurum'da hamam etrafında uygulanagelen âdetlerin Hasankale'de kaplıca etrafında icra edildiği görülmektedir. Roma uygarlığı döneminde büyük kentlerde kamu tipi banyo-hamamlar vardı. Fakat bunlar yaygın değildi. Ortaçağda kilise halka açık hamamları yasaklamış olsa da bunların yayılmamasının başlıca nedeni ahlaki değil teknikti. Sıcak buharlı Müslüman hamamı Haçlı seferleri ile Avrupa'ya götürülmüştür. Hamamların dışında doğal kaynaklardan da yararlanılmış ise de tedavi amacıyla ılıcaların kullanımını söz konusu edilen dönemde görülmemektedir. Ancak doğal su kaynakları her daim mitoloji, folklor, halk inancı ve sağaltmasında çok önemli rol oynamışlardır.⁵

Hasankale'de kaplıcaya gitmenin birbirinden farklı nedenleri olabilmektedir. Bunları haftalık, günlük banyo ihtiyacı, gusûl-boy abdesti ihtiyacı dışında gruplandırılmak mümkündür. Aşağıda sıralayacağımız "maksatlı-nedenli kaplıca gidişleri" dışında kaplıca yolu ve kaplıcanın iki işlevini daha hatırlatacağız. İlki kaplıca yolunda genç erkek ve kızların birbirini görme, beğenme ve hatta haberleşme ortam ve aracı olarak çermik yolu gezinmeleri, diğeri olumsuzlukları bilinmediğinden kaplıca havuzlarında güreş, yüzme gibi bedensel aktivitelerin yapıyor olmasıdır. Kaplıcada uzun süreli yüzme veya güreşmek gibi eylemlerin tahsilli ve hatta spor eğitimi almış kişiler arasında da yaygın olduğunun görülüyor olması kaplıca kültürü açısından sahip olunan bilgi düzeyinin düşüklüğünü göstermesi açısından anlamlıdır.

⁵ Burhan Oğuz. Türkiye Halkının Kültür Kökenleri, İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı, 2005, c. 5, s. 110

1. Kaplıca Etrafında Ortaya Çıkan İnanç ve Uygulamalar

Kaplıca etrafında hâlâ uygulandığını görebildiğimiz adetlerin çoğu evlilik ve doğum olgusu çevresinde şekillenmiş olarak gözüke de sünnet, mesire, yastan çıkarma gibi vesileler etrafında da görenek kümelenmelerinin olduğu görülmektedir. Aşağıdaki sıralamada görüldüğü üzere her vesile ile “kaplıca-çermik ögesi” etrafında bir adetler manzumesinin şekillendi fark edilecektir.

A. Gelin Ayak Açma Çermiği

Çermik adetlerinden belki en sık ve hâlâ uygulananı “gelin çermiği”dir. Bu âdetin başlangıcını ise “kız isteme-kız verme” törenine götürmek mümkündür. Son derece kurallı bir seri âdetin uygulandığı ve “*hayırlı iş*” diye adlandırılan bu fasıl “*gelin ayağı açma çermiği*” uygulamasının da başlangıcı olarak kabul edilebilir. Zira bu aşamadan sonra gelin adayı, oğlan anası-kaynana gelip evden dışarı çıkarıncaya kadar dışarı çıkamaz. Kaynana on beş, yirmi gün sonra kız evine gider, gelin ayak açma çermiğinin gününü görüşür ve kız eviyle müşterek karar alır.

Gelin çermiği için oğlan tarafı, maddi durumuna göre birkaç saatten günlüğe kadar çermiği müstecirden kiralar ya da gelen kişi sayısınca ödeme yapmak için anlaşır. İki taraf çağıracakları kişileri/evleri belirler ve onları *okucu-okhuci-oħuci* denen kişi ya da kişiler aracılığıyla davet ederler.

Oħuci hemen herkesi tanıyan ve kendisi de tanınan, umumiyetle dar ya da kıt geliri ve hemen her zaman bir kadındır. Kendisine sözlü olarak liste edilen (zira hemen her zaman okuma bilmezler) kişilere çağrı götüren *oħuci’ye* davet götürdüğü ev sahibi durumuna göre bulgur, pirinç, şeker, çay gibi yiyecek, el havlusu gibi kullanılacak eşya yahut bahşiş olarak para verir. Bir ara davetiye kullanılmışsa da artık çağrı için telefon tercih edilmektedir. Yani *oħuci-okuculuk* günümüzde unutulmak üzeredir. Oysa ki okuculuk bir kadim Türk âdetidir. Eski devirlerde han/hakan/beg buyruk veya çağrısını birisine (han, beg) yahut bir yere gönderdiğinde çağrının veyahut buyruğun kendisi tarafından gönderildiğinin alâmetifarıkası olarak buyruğunun yanında bir de kendi “ok”larından birisini gönderirdi. Buradan mülhem çağrı taşıyana *oħuci* denilmiştir. Bu okuculuk uygulaması günümüzde düğüne çağrıda, sık olmasa da yaşamaktadır. Pasinler’de unutulmaya yüz tutmuş bu uygulamanın Denizli, Burdur havalisinde yaşıyor olması sevindiricidir. Çağrı işine “*okumak*”, çağrı götürene “*okucu*”, çağrı sırasında davet edenin davet edilene gönderdiği sembolik hediyeye “*okuluk*” denilmektedir.

Çermiğe gidilecek gün olarak gelin adayının çalışın ya da ev kızı olmasına göre seçim yapılır. Şayet gelin adayı bir mesai dâhilinde çalışıyorsa cumartesi, mesaisi yoksa pazartesi veya perşembe günü tercih edilir.

Çermik gününden önce kız evine gönderilmek üzere bir bohça ya da bavul hazırlanır. Bavulun içinde gelinin çermikte kullanması için bir takım eşya ile gelinin ana, baba, kardeş ve en yakınlarına dağıtılmak üzere hediye eşya konulur. Erzurum’daki

hamam takımı göndermenin muadili olan bu uygulamada gelin için gönderilen nesnelere arasında havlu takımı, bornoz, iğne oyalı ve/veya cumpullu, boncuklu tülbent, Keşan peştamalı, gümüş ya da altın kadamalı bohça, gümüş nalın, ekseriya göbekli ve balıklı bakır yahut gümüşten hamam tası (*tas dudaklı, ortası göbeklidir. Göbek ve hatta tasın tamamı istiridyeye motifli olabileceği gibi, pentagram ya da Davud yıldızı şekli işlenmiş de olabilir. Eski olanlarında tasın içinde deniz dalgaları ve balık motifleri de görülür. Yine eski taslarda tasın ortasında bulunan kabarık göbeğin ortasında üç, dört santimetrelik bir eksen üzerinde bir eklemli diğeri tek parçadan yapılmış ejder, balık figürinleri görülür*), som veya kemik tarak, lif, kese, sabun gibi malzeme bulunur. Hamam takımı objeleri, ileride uygulanacak seremonilerde de kullanılacaktır.

Kararlaştırılan günün sabahı, saat 09⁰⁰-10⁰⁰ sularında oğlan anası davetlilerin bir kısmıyla birlikte kız evine gidip gelinini ve etrafını alarak getirdikleri vasıta/lar ile çermiğe götürür. Bu sırada görünmce, varsa elti (eldi) önden çermiğe gidip hazırlıkları denetler ve hizmette büyük rol alacak *natır*/lar ile birlikte gelin ve davetlileri karşılamak üzere beklerler. Gelin adayı çermiğe götürülürken yolda, arabada genellikle şu türkü söylenir:

Al yeşil geymiş allanır
Çermik yolunda sallanır
Korharam bu söz dallanır
Yandım yanasan ay gız

Benim olasan imansız
Al yeşil geymiş bürünür
Fistani yerden sürünür
Yel vurur, sinen görünür

Yandım yanasan ay gız
Benim olasan imansız
Başıma bağlar vâlayı
Geliyor kızlar alayı

Gelmezse yârin alayı
Yıharam Hasançala'yı
Yandım yanasan ay gız
Benim olasan imansız

Çermiğe getirilen gelini görünmce, elti ve natır karşılar. Natır gelini karşıladığında ilk bahşişini de alır; davetlileri yerleştirir, onlar da hayırlı olsun dileğinde bulunur.

Yıkanma faslına geçmeden oğlan evinin hazırladığı ve genellikle kete, çörek, Pasin pastası, şeker ketesi, haşlanmış patates ve yumurta gibi yiyeceklerden ve çay, meşrubat gibi içeceklerden oluşan ikram verilir.

Gelini soyundurup, kaynananın gönderdiği keşanî peştamala saran natır ikinci bahşişini alır. Peştamala sarınan gelin adayına gümüş nalınları giydirilir, havuzun etrafında üç ya da yedi kez dolaştırılır. Gelin, kaynanasından başlayarak büyüklerin elini öper, arkadaşlarıyla kucaklaşarak tebrikleşir. Ardından yıkanmaya götürülür. Gelini natır yıkar. Yıkadıktan sonra kaynanadan üçüncü bahşişini alır. Hızla yıkanan gençler türkü söyleyip, def çalarak oynar, eğlenir. Daha önce belirlenen süre dolunca gelin getirildiği arabaya bindirilir. Arabanın kapısını kapatan natır son bahşişini de bu suretle alır. Kaplıcadan kız evine gidilir.

Gelinin annesi misafirleri hazırlamış olduğu yemeğe davet eder. Yemek yenip bir süre eğlenildikten sonra herkes evine döner. Bu âdete “gelin ayağı açma çermiği” denir. Bu uygulamayla kurulan hısımlık bir kez daha etrafa duyurulur, geline evinden dışarı çıkma ruhsatı verilmiş olur. Son zamanlarda sıkça ihmal edilen bu âdetle toplumsal baplar pekiştirilirdi.

B. Gelin/Damat Çermiği

Kız ile oğlan evi bu âdetten sonra, kaplıca etrafında bir defa daha bir araya geleceklerdir. Düğünden iki, üç gün evvel ya da kına gecesinden bir gün önce yine çermiğe gidilir. Bu âdetin düzenleme ve uygulamasını *sağdıç hanım* üstlenir. Kız ve oğlan analarının fikirlerini aldıktan sonra belirlenen günde gelin adayı evinden alınır, çermiğe götürülür. Çağrılılar kendi imkânlarıyla gelir. Çermik saymaca tutulur, yani müstecire gelen kişi sayısınca ücret ödenir. Gelin adayının hizmetini yine natır görür. Natır gelini karşılayıp özel olarak hazırladığı köşeye oturtur. Uygun gördüğü zamanda gelini yıkar ve hazırladığı yerde dinlenmeye alır. Bu günde de ayak açma çermiği sırasında kullanılan geline özel çermik takımı kullanılır. Davetliler de bu arada yıkanır. Bir süre türkü söyleyip, çalıp oynanır. Natır oğlan anası ve sağdıç hanımdan bahşişlerini alır. Uygulamanın bitiminde gelin adayı dualarla evine bırakılır.

Gelin için düzenlenen kına gecesinin karşılığı, güveyi için de *kısır gecesidir*. Sağdıçm düzenlediği ve bahşişler dâhil tüm masraflarını karşıladığı bu gecede çalınır söylenir, oynanır. Bu gece kimi zaman sabaha kadar sürer. Gelin çıkarmanın ardından, gerdek kurulmasından önce ve genellikle öğleden sonra sağdıçm düzenlemesiyle, çermik işletmecisine bilgi verilip anlaşılarak güveyi ve arkadaşları davul, zurna refakatinde çermiğe gider. Güveyi yunup yıkanıp tıraş edilerek gerdeğe hazırlanır. İki yahut üç saat kadar süren bu fasılda genellikle meyve yenir, oynanır. Çıkılırken *tellâk* ve diğer çalışanlara bahşiş verilir.

Bu âdet ve uygulamanın temeli gençlere ev kurmak, çocuk sahibi olmalarına meşru bir ortam hazırlamak ve neslin devamını sağlamaktır.

C. Loğusa ve Kırk Çermiği

Evliliğin doğal sonucu olarak bebek doğduğunda da bir takım gelenek ve görenekler vardır. Bunlardan biri, bebeğin doğumunu haber verip sevinci paylaşmak esasına dayanan bebek için mevlid okutma merasimidir. Genellikle doğumdan bir hafta sonra ama *kırk*andan önce nene (babaanne), anneanne ve yakın akrabalarını, kendi akraba ve komşuları evine davet eder. Evde hazırlık yapılır. Bebek için giysiler hazırlanır. Son zamanlarda giysiler ve sair tefrişata bebeğin cinsiyetine göre (kız için pembe, oğlan için mavi) renk tercihi yapıldığı; annenin başına yine çocuğun cinsiyetine göre ya da sadece kırmızı kurdele bağlandığı görülebilmektedir. Hatta devlet hastanelerinde bile loğusa-bebek odasının birkaç saatliğine de olsa bu düşünce ve tarzda donatılmasına rastlamak mümkün olabilmektedir. Mukarrer olduğu üzere mevlid okunduktan sonra, nene tarafından hazırlanan ve umumiyetle et, pilav, su böreği, baklavadan oluşan yemek

yenir. Mevlid şekeri (*peynir şekeri*) dağıtılır. Bunların ardından babaanne ve anneanne hediyeelerini vererek, genellikle altından yapılmış maşallah, nazarlık, kurdeleli karttan oluşan takı takma faslına başlatır. Bu esnada içine karanfil atılan ve mutlaka kızamık şekerinin de katılmasıyla hazırlanan şerbet sunulur⁶.

Bebeğin doğumuna müteakip kırk boyunca anne ve bebeği dışarı çıkamaz. Kırk gün dolunca kırk buğday ya da fındık tanesine teker teker İhlâs ve Fatih sureleri okunur. Okunan buğday ya da fındıklar (bazı yerlerde çakıl taşı) bir kese yahut torbaya konur. Bu arada anneanne ve babaanne eşe dosta haber gönderip çermiğe çağırır. Belirlenen günde çermiğe gidilir. Gün olarak daha çok perşembe tercih edilir. Öğleden önce çermiğe gidildiğinde karşılama, bebek ve gelini yıkama işinde natır aktif görev alır; tabii ki bahşisini de. Gelin ve bebeğin yıkanması sırasında nene ve natır bugün için alınan (muhtemelen göbekli ve balıklı) hamam tası içine okunmuş fındık tanelerini koyar ve kurnadaki suya katar. Bu sudan bahsedilen tas ile kırkar tas suyu anne ve bebeğin başından dökerler. Okunmuş fındıklar toplanır ve gelenlere dağıtılır. Yıkanan bebek ve anası natırın hazırladığı yerde dinlenirken davetliler de yıkanır ve çıkar. Nene, davetlilere meyve ikram eder. Davetliler bebeğe dua eder, onu efsunlar. Kırk çermiği töreninden sonra anneanne kızının evine beşik ya da bebek karyolası gönderir. Doğal olarak bu tek başına, çıplak gönderilmez. Yün döşek, yazlık, kışlık yorgan, tüy yastık ve iki takım çarşaf, yastık kılıfı ve hatta emziğe varıncaya kadar bebeğin her türlü harcı görülür. Hazırlık bitince anneanne ahabap, eş ve dostlarına bunları sergiler; onlar da hediye verir. Hazırlanan bu malzemeler bebeğe, oğlan evine gönderilir. Taşıyıcıya oğlan evi bahşiş verir. Ardından dünürler ve davetlileri yemek yer; bazen küçük çaplı *beşik düğünü* yapıldığı da olur.

D. Mesire Çermiği

Gelin âdetleriyle ilişkili olabilen bir diğer çermik uygulaması da *mesire çermiği*dir. Aslında bu, bahar ve yaz aylarında civar köy ve kentlerden hem kaplıcadan istifade etmek hem de piknik yapmak amacıyla kaplıcaya gelinmesinden ibaret bir âdettir.

Mesire çermiği “gelin adetleri” içinde de yer bulur. Şöyle ki, şayet “nişan” bahar veya yaz başında yapılmış ise bir, iki ay sonra gelin ve dünürler buluşup haberleşerek çermik ve mesire için anlaşılırlar. Haddizatında çermik ve mesireyi birleştirmek diğerlerine göre daha ihtiyari bir uygulamadır. Gitmeye karar verilen yer genellikle Köprüküy'deki Deliçermik ya da unutulmuş Asboğa olurdu. Buralara gitmek için vasıta temini ve sair düzenlemeleri yapmak oğlan evine düşer(di). Davetliler de kendileri için hazırlık yapar. Kararlaştırılan günün sabahı, oldukça erken saatlerde gelin ve ailesi alınıp davetlilerle birlikte yola çıkarılır. Yol boyunca davul, zurna, zilli def eşliğinde yerel oyun

⁶ Su, şeker ve lohusa şekeri büyük bir tencereye kaynatılmak üzere konulur ve 25-30 dk. kaynatılır. Tülbent içinde tarçın ve karanfiller tencereye konur ve bir müddet kaynatılmaya devam edilir. Ateşin altından aldığımız tencerenin içindekiler süzülerek sıcak ya da soğuk olarak servis edilir.

havaları çalınıp eğlenilir. Mesire yerine varıldığında sergi, yaygı serilir, mümkün ve gerekli ise çadır/lar kurulur. Sabah kahvaltısını gelin hazırlarken delikanlılar ve genç kızlar söyler, oynar. Gelin görümcesinin refakatinde kaynanadan başlayarak davetlilere hoş geldin der, büyüklerin ellerini öper. Bunun ardından çermiğe girilir. Kız tarafının gençleri gelinin çermiğe girmesi sırasında kaynanadan bahşiş koparmaya çalışır. Çermikte bir süre yıkanılır, oynanır ve çıkılıp konulan yere dönülür. Bir taraftan hummalı yemek hazırlıkları sürerken öte taraftan gençler çalıp oynarlar. Öğle yemeği dışında akşama yakın ikindide de kahvaltı yapılır. Bu işlerde herkes çalışırsa da gelinin biraz daha fazla hizmet etmesi, hünerlerini göstermesi beklenir. Dönerken de çalıp söylenip oynanır. Gelin evine bırakıldığında kaynana davetlilere katılımlarından ötürü hoşnutluğunu ifade eder.

Gelin ögesinin olmadığı mesire çermiğinde birkaç komşu ya da ahabap kavilleşir, adını koyup paylaştıkları nevaleleri hazırlayarak çermik ve mesire yerine giderler. Diğer mesirelerden farkı bir ya da birkaç defa girebilecekleri bir kaplıcanın bulunduğu yere kıra gidilmesidir. Bu amaç için en uygun yer Pasinler'in merkezi ve Deliçermik'tir.⁷ Yeme içme, çalıp oynama ve çermiğe girme aynen uygulanır. Gelin çermiğinden farkı gelinin olmayışı ve onun uygulama durumunda olduğu tatbikatın yapılmayışdır.

Anadolu'nun hemen her yerinde ve belki civar ülkelerde olduğu gibi Pasin'de de muhtemelen kadim dinlerden kalan bir inanca göre tabiatın canlandığı bahar aylarında özellikle nisan ve mayıs aylarında suların kaynağında yıkanmak yararlı, şifalı hatta mübarektir.

Nisan yağmurlarını toplayıp içmek, yıkanmak⁸ veya Erzurum'daki Dumlubaba kaynağının suyunda yıkanmak gibi çermikte mayıs ayında yıkanmanın var olan bir hastalığı iyileştireceğine ve yıl boyu sürecek sağlıklı bir dönemi sağlayacağına inanılır.^{9,10} Bu sebeple Pasinler'e günübürlük ve/veya konaklamalı (ahbap evi, akraba evi, otel, çadır) çok sayıda ziyaretçi gelir. Bu insanlar hem çermiğe girer hem etraftaki bahçelerde piknik yapar, yöresel yiyeceklerden (tava, güveç, lavaş, hıyar, diğer bostan ürünleri) yer, sohbet

⁷ Hakan Hadi Kadioğlu. "Pasin Mesireleri". Beyazdoğu, 2013; 9 (19): 23–26

⁸ İhtiyar Mevlevilerin anlatışlarına göre Nisan Tası, Dergâh içinde ve Horasan Erleri kabirlerinin ayakucunda, yani bugün methalden mescide geçilen kapının yanındaki, yüksekçe yerin nihayetinde bulunurdu.

Nisan yağmuru milli gelenek halinde uğurlu sayıldığı gibi, Mevleviler de pek mübarek tutarlardı. Dergâhta bu yağmurdan, büyük kazanlara bol miktarda toplanır, üzerine dualar okunur. Çelebi evlerine ve büyük memurlara dağıtılırdı. Halktan isteyenlere de verirlerdi. Nisan Tasına toplanan suya, Hazreti Mevlana'nın sarığının ucu, taylasanı batırıldığı için destar suyu da denilirdi. Suyun iç sıkıntılarını gidermek için, şifa niyetine verildiği gibi, tarlalara bereket için saçıldığı da olurdu. İşte bu güzel eserin içine Nisan yağmuru konduğu için, adına Nisan Tası denilmiştir.

⁹ Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Y. Dağlı, A. Kahraman, İstanbul: YKY, 2005, s. 236 vd

¹⁰ Hakan Hadi Kadioğlu. Dünyanın göbeği ve vaad edilmiş toprakların tepesi. Beyazdoğu, 2007; 9: 39–44

eder, çalıp oynar eğlenirler. Bu sırada yöre halkı ile ahbaplık hatta hısımlıkların kurulduğu da vakidir.^{9,11}

E. Sünnet Çermiği

Pasinler'de şifa ve temizlik maksatlı uygulamalardan birisi de sünnet merasiminin bir parçası olarak icra edilir. Sünnetten bir önceki gün yahut sünnet günü sünnetten önce düğün alayı kurulur, çocuk (genellikle 7 yaş ve altı seçilirse de çok ileri yaşlarda sünnet olanlar da görülebilmektedir) gezdirilirken, sünnet giysileri içinde çermiğe götürülür, yunup yıkanır. İkinci defa ise sünnet olan çocuk sünnetten 7-15 gün sonra ya sünnet yarası iyileştikten sonra ya da iyileşmeğe yüz tutmuşken götürülür. Özellikle sünnet yarasına sargıların yapıştığı durumlarda çermikte yıkanmak yararlı olabilmektedir. Bu merasimlerin masrafını da *kirve* karşılar.

F. Yas Çermiği

Çermik âdetleri mutlu günlerin etrafında olduğu gibi kederli zamanları da kuşatır. Aile fertlerinden birisini kaybeden kederli, yaşlı kişiler cenaze merasiminden 15-20 bazen 40 gün sonra yakın çevresi ve/veya komşuları tarafından çermiğe götürülüp yıkanarak yastan çıkarılır. Haftanın herhangi bir gününde yapılabilen bu uygulamanın ardından evde yemek verilir.

II. Çermikle İlgili İnanış ve Uygulamalarda Yer Alan Kültürel Unsurlar

A. Evlilik

Eski Türk inancında ortak icra edilen ibadet niteliğindeki dini törenden başka bir takım dini merasim daha vardı. Çeşit çeşit olan bu törenlerden birisi de evliliktir. Evlenmek isteyen bir gencin yaptığı bu düğün töreni dinidir. Orhun Abideleri'nin 160. satırında "*Türkeş hanına kızımı büyük âyinle verdim. Onun kızını büyük âyinle oğluma aldım. Şunu şuna büyük âyinle verdim*" denilmektedir.¹²

B. Su, Kaynak, Çermik

Etrafında farklı gözükten kültürel öğeler oluşmuş olsa da suyun tüm uygarlıklarda fiziki ve ruhsal temizleyici, yenileyici, hayat verici olarak kabul edildiği görülür. Eski Türk inancında kutsal olduğuna ve nedensiz kirletilemeyeceğine inanılan su¹³ etrafında oluşan kültü, İnan pagan inançlarının kalıntısı evrensel bir hurafe olarak nitelemektedir.¹⁴ Su kaynakları kutsal kabul edilmektedir. Su kaynaklarının, özellikle kutsallık izafe edilenlerin mitolojide önemli yer tuttuğu görülür. Ekseriya kutsal kabul edilen suların ortaya çıkışı olağanüstü, ilahi bir olaya dayandırılır. Bu suların hastalıkları

¹¹ Erdal Güzel. Dadaşın Seyir (Kır) Sefası 1 ve 2 (<http://www.ervak.org.tr/IndD.asp?IndID=8&id=198>; <http://www.ervak.org.tr/IndD.asp?IndID=8&id=199>)

¹² Yusuf Ziya Yörük, Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri-Şamanizm., 4. B, İstanbul: Ötügen, 2013, s. 70

¹³ Yusuf Ziya Yörük. Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri-Şamanizm., 4. B, İstanbul: Ötügen, 2013, s. 70

¹⁴ Abdulkadir İnan. Eski Türk Dini Tarihi. İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1976, s. 183, 185

iyi ettiğine, insanları günahlarından arındırdığına, kötü etkileri yok ettiğine inanılmıştır. Bu sularda yaşayan balıklar da kutsal kabul edilir ve dokunulmaz. Sağaltıcı etkisi olan kutsal kaynakların faydaları sayısızdır.¹⁵ Dini anlamla bunlarda yıkanma ritüellerinin aslı ruhsal, tâlî olarak da fiziksel temizlik olsa gerektir. Bu yolla su ile temas kozmogonik bir anlamla sürekliliğin sağlanması ve yaratılışı sembolize eder.¹⁶ Nitekim Erzurum'da Dumlubaba'dan çıkan sudaki ve Söğütlü köyündeki Balıklı Göl'ün balıkları da kutsal kabul edilir ve dokunulmaz. Pasinler'deki kaplıcaların her birinin farklı hastalıklara iyi geldiğine inanılır. Günümüzde yerel resmi ağızlardan kaydedilen bu olguyu Evliya Çelebi'nin de kaydettiğini görmekteyiz.¹⁷

C. Renkler

Özellikle giysi ve sembolik eşyalar, adlandırmalarda renkler üzerlerine anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. Bu biçimi ile renklerin kültürden kültüre değişen etnolojik, kültürel ve sosyolojik anlamlarının olduğu görülür. Eski çağlardan günümüze mitoloji, efsane, destan, hikâyelerdeki Türk kıyafetlerinde kırmızı, yeşil ve sarı renk hâkimiyeti vardır. Özellikle *al* yani *kırmızı* Türklerin rengi olarak nitelenebilir.¹⁸ Göktürklerde hakanlık simgesi olarak görülen *al* Dede Korkut hikâyelerinin de en çok sevilen rengi, ergenliğin, mutluluğun ve muradın timsalidir.¹⁹ Dede Korkut hikâyelerinde gerdek elbisesinin, gerdek ve hakan otağının *kırmızı*, gelin duvağının ise *al* olduğu görülür.²⁰ Oğuz Türkleri'nde de güveyiler, nişanlılar *kırmızı/kızıl* kaftan giyerken bekârların *beyaz* kaftan giydiği görülür.²¹ Pasinlerde de gelinin duvağı *al*, küçük erkek kardeşi tarafından beline bağlanan kumaş şerit, kurdele *al* renkli olduğu gibi kız çocuğunun giysileri de kırmızının açık tonu pembedir. Yeni doğan erkek çocuğa mavi giysiler giydirilmesi, *mavi* kurdele bağlanması da eski Türk sembolizminden kalmış gözükmektedir. Şöyle ki, Türk kültüründe gök, semavî bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Mavi yani *gök* rengi Tanrıyı, ululuğu, ilahi hakanlığı simgeler.²²

D. Sayılar

Birçok inanç sisteminde kimi sayılar özel bir öneme sahiptir. Mitolojide geniş yer tutan sayıların bazısına kutsal bir değer atfedilirken bazısına ise büyüsel bir anlam ve işlev yüklendiği görülür. Bunlardan 3, 7, 40 sayılarının öne çıktığı söylenebilir. Bu

¹⁵ Metin And. Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojyası. İstanbul: YKY, 4.b, 2012, s. 40 vd

¹⁶ Burhan Oğuz. Türkiye Halkının Kültür Kökenleri, c II-A, İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı, 2002, s. 602

¹⁷ Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Y. Dağlı, A. Kahraman, İstanbul: YKY, 2005, s. 254

¹⁸ Salim Küçük. Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı. Bilig 2010; 54: 185-210

¹⁹ Bahaeddin Ögel. Türk Kültür Tarihine Giriş. C. VI. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1991, s. 385

²⁰ Bahaeddin Ögel. Türk Kültür Tarihine Giriş. C. VI. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1991, s. 409, s 420

²¹ Cevad Heyet. Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri. Nevruz ve Renkler. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: TDK Yay 1996, s. 58

²² Salim Küçük. Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı. Bilig 2010; 54: 185-210

sayıların her üçü ile ilgili hemen her inanç sisteminde bir kısım mitler bulunmaktadır. Bunları kalıcı hale getiren ve yaşadığı halka göre özellik kazandıran ve yaşatan sanat ve edebiyat eserleridir.²³ Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Erzurum'da da kırk sayısı ile ilgili çok sayıda inanç vardır. Bunlardan birisi de doğan çocuk ve annesi için ilk kırk günün tehlikeli olduğu inancıdır. Bu süre tamamlanınca kırk hamamı adıyla düzenlenen törende anne ve bebeği kırklanarak kırkı çıkarılır ve selamete kavuşturulur. Yeni doğanın heyecanı ile sağlık ve bereket getiren bu uygulama yapısal açıdan tufan, yeniden doğma, arınma ve vaftizle kıyaslanabilir.²⁴

E. Hamam Sandığı

Pasinler'de, Türkiye'nin hemen her tarafında olduğu gibi evlilik kurumunun oluşturulması sırasında icra edilen birçok gelenek bulunmaktadır. Bunlardan birisi de gelin adayına *hamam bohçası/hamam sandığı* göndermektir. Bu bohça veya sandık içerisinde gelin adayına gönderilen eşyalar arasında hamam taşı mutlaka olması gereken bir aksesuardır. Sıradan bir eşya gibi gözükse de hamam taşı, bizzat işlevleri ve üzerindeki motifler ile kadim inançlardan günümüze kalıtlar taşıdığı; eski su kültürünün çermik/hamam âdetleri, düğün ve doğum görenekleri içinde varlığını sürdürdüğü görülür.²⁵

F. Oyunlar ve Türküler

Kaplıca veya hamam âdetleri içerisinde görülen oyunlar yöreye ait halk danslarıdır. Bu oyunlar hemen her zaman def ve sözlü türküler eşliğinde oynanır. Bu halk oyunlarının kökeni eski dini törenlere uzanmaktadır. Oyunlardaki sallanmalar, ritmik hareketler, mendil sallama ve nidalar gibi her hareket basit eğlence ve gösteri amaçlı olmayıp kadim şamanlık ayinlerine dayanmaktadır. Günümüzde düğünlerde deneyimli birisinin önderliğinde gençlerin halay çekmesi, seyredenlerinde buna katılması şaman önderliğinde yapılan ayinlerden kalmadır. Bugün için bu oyunların dini özelliği olmadığı sanılsa da kökenleri şaman ayinleridir.²⁶ Çermikte oyun oynanırken gelin konuklara tanıtılırken göbektaşı veya havuzun etrafında üç ya da yedi kez dolandırılır. Bu sırada def çalınır, türküler söylenir. Etraftaki seyirciler de oynayanlara katılır. Şaman törenlerinde de çalgıcılar def çalar, hanendeler türküler söyler, baksı belirli bir nesnenin etrafında dans ederek döner ve şamana etraftan katılıp eşlik edenler olurdu.²⁷ Ana unsurları itibarıyla Türk boylarının ortak kültürel ögesi olma özelliklerini koruyan Türk halk oyunlarının kökeninde Göktanrıcılığın izleri bulunmaktadır.²⁸ "Anadolu insanı için oyunları kutsaldır. /.../ uğur getirme, bolluk yaratma, hasta sağaltmak gibi çeşitli işlevleri oyunlardan bekler, bunun için de oyunlarında titiz, özellikle yabancılara karşı

²³ Metin And. Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası. İstanbul: YKY, 4.b, 2012, s. 45 vd

²⁴ Mircae Elieadae. Dinler Tarihine Giriş. İstanbul: Kabaıcı, 2003, s. 217

²⁵ Hakan Hadi Kadioğlu. Hamamtası. Yayınlanmamış araştırma yazısı

²⁶ Merdan Güven. Türk Halk Oyunlarının Şamani Kökleri, Erzurum: Fenomen, 2013, s. 21 ve 24

²⁷ Abdulkadir İnan. Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. III

²⁸ Merdan Güven. Türk Halk Oyunlarının Şamani Kökleri, Erzurum: Fenomen, 2013, s. 225

kıskançtır”²⁹ Türk halk oyunlarının her birinin arka planında tarihi binlerce yıl ötelere uzanan kimi mitolojik, kimi destansı, kimi de büyüsel birçok folklorik unsur bulunmaktadır. Tıpkı türkülerin (ilahiler, yırlar, vs) ilk ortaya çıkışında olduğu gibi Türk halk oyunlarının kökeninde de kutsallıklarla dolu, inançlara bağlı çeşitli uygulamalar bulunmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak, Pasinler’de halen yaşatılan Çermik etrafındaki geleneklerin sadece Türkiye’de değil Türk coğrafyasının hemen her tarafında benzer şekilleri ile uygulandığı görülmektedir. Bu geleneklerin temelini dini inançlar olduğu ve bunların coğrafyaya egemen olmuş dinlerden etkilenmekle birlikte asıl Türk inanç ve kabullerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu şekli ile Pasinler’in, diğer kültürel unsurları gibi kaplıca etrafında şekillenmiş geleneklerinin de Türk dünyasının kadim değerlerinin yaşatılan temsilcisi olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- And, Metin (2012). Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası. İstanbul: YKY.
- And, Metin (2012). Oyun ve Bügü. İstanbul: YKY.
- Elieade, Mircea (2003). Dinler Tarihine Giriş. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Evlîyâ Çelebi (2005). Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (haz. Y. Dağlı, A. Kahraman), İstanbul: YKY.
- Güven, Merdan (2013). Türk Halk Oyunlarının Şamani Kökleri, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Güzel, Erdal. Dadaşın Seyir (Kır) Sefası 1 ve 2 (<http://www.ervak.org.tr/IndD.asp?IndID=8&id=198>; <http://www.ervak.org.tr/IndD.asp?IndID=8&id=199>)
- Heyet, Cevad (1996). Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri. Nevruz ve Renkler. (haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç), Ankara: TDK Yayınları.
- İnan, Abdulkadir (1976). Eski Türk Dini Tarihi. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, Abdulkadir (1995). Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara: TTK Basımevi.
- Kadioğlu, Hakan Hadi (2007). “Dünyanın Göbeği ve Vaad Edilmiş Toprakların Tepesi”, Beyazdoğu 9, 39-44.
- Kadioğlu, Hakan Hadi (2013). “Pasin Mesireleri”, Beyazdoğu 9 (19), 23-26.
- Kadioğlu, Hakan Hadi, “Hamamtası”, Yayımlanmamış araştırma yazısı
- Kılıç, Erol (1998). Gravür ve Eski Fotoğraflarla Erzurum, İstanbul: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Küçük, Salim (2010). “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, Bilig 54, 185-210.
- Oğuz, Burhan (2002). Türkiye Halkının Kültür Kökenleri C. II-A, İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı.
- Oğuz, Burhan (2005). Türkiye Halkının Kültür Kökenleri C V, İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı.

²⁹ Metin And. Oyun ve Bügü. İstanbul: YKY, 2012, s. 125

- Ögel, Bahaeddin (1991). Türk Kültür Tarihine Giriş. C. VI. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1991). Türk Kültür Tarihine Giriş. C. VI. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Puşkin, Aleksandr (2008). Erzurum Yolculuğu, çev. Ataol Behramoğlu. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Tournefort, Joseph de (2005). Tournefort Seyahatnamesi, (ed S. Yerasimos), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yörük, Yusuf Ziya (2013). Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri-Şamanizm, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kaynak Kişiler

K-1.	Şükran AKALP,	70 y, K, ortaokul
K-2.	Rıfat ÖZARAS,	60 y, E, lise
K-3.	Hatice ÖZARAS,	49 y, K, ortaokul
K-4.	Zühal ÖNAL,	35 y, K, lise
K-5.	Netice ÖNAL,	65 y, K, ilkokul
K-6.	Saime ORHAN,	67 y, K, ilkokul
K-7.	Nimet TOPBAKAN,	55 y, K, ortaokul
K-8.	Meliha ÖZARAS,	80 y, K, ilkokul
K-9.	Güler POLAT,	45 y, K, ortaokul
K-10.	Adnan ÖZARAS,	56 y, E, lise
K-11.	Sevilay Akalp ÖZMEN,	43 y, K, üniversite
K-12.	Metin KÜLEKÇİ,	59 y, E, üniversite
K-13.	Abdullah KADIOĞLU,	62 y, E, üniversite
K-14.	Emine KADIOĞLU,	58 y, K, ilkokul
K-15.	Müzeyyen AKAR,	63 y, K, ilkokul
K-16.	Mübeyyen ALEMDAR,	54 y, K, ilkokul
K-17.	Ülkü AKAR,	60 y, K, lise
K-18.	Avni ATMACA,	57 y, E, ilkokul
K-19.	Turgut BAKIR,	65 y, E, ortaokul
K-20.	Abdurrahman KOTMAN,	72 y, E, ilkokul